

NAGY GONDUNK: A FORGATÓKÖNYV

A Vasvirág cannes-i bemutatója után

Előre szeretném bocsátani: szép film — érdemes műalkotás a Vasvirág. Még azt is hozzátenném: kiemelkedik magyar filmjeink átlagából, új utakat keres, rendező, forgatókönyvíró, operatőr és színészek szép összjátéka. S talán rangot képvisel akkor is, ha a külföld — általam ismert — természetével hasonlítom össze. S mégis, mégis... mindnyájan tudjuk: nem igazán kiemelkedő film. Sajátos problémákat vet fel; s ezekkel talán érdemes — a Vasvirág ürügyén — foglalkozni.

*

Ismeretes: filmjeink többségének forgatókönyve már hosszú idő óta — hogy úgy mondjam — másodlagos forgatókönyv csupán. (Az elsődleges: kizárólag s eleve is a film — egy film! egy rendező! — számára írt forgatókönyv.) Forgatókönyv-íróink maguk vagy mások regényeit, novelláit, darabjait, tárcáit írják át filmre; előbb írott műben gondolkodnak, aztán alakítják az egyszerű megformáltat képre. Kérdés csak az, melyik író, s milyen mű alkalmas arra, hogy belőle jó film legyen? Igen nagy általánosságban, s némileg egyszerűsítve: van olyan író, aki dramatikusan lát, van, aki epikus szélességgel ábrázol; az előbbi kiélezett helyzetekben, nagy összecsapásokban, kihegyezett jellemekben gondolkodik, az utóbbi folyamatokban, eseménysorozatokban, korban, a belőle kinövő helyzetekben s emberekben. Am van olyan író, akinek főerőssége: a hangulat, az atmoszféra; egy életérzés megteremtése. Ha Móricz konfliktusokban ábrázol, Gelléri Andor Endre inkább hangulatokban! Vajon csupán életkörülményei okozták, hogy igazi regényt nem tudott megírni, hogy egyetlen ilyen kísérlete bizony gyengécske? Nem tehetségének jellege, s más oldalról: világnézete inkább indulati, mint értelmi színezett-

sége, kiforratlansága (világosan vall erről önéletrajza), inkább sok-min-dent-tagadó, mint valamit is állító jellege magyarázzák, hogy novellái inkább lírai pillanatképek, hangulatok, érzelemkitörések; ami bennük epikus, az is stílizált; s írói rangját nem cselekményteremtő-epikus, nem kiélező-dramatikus képességei, hanem „tündériessége”, forró érzelmei adják? Líra az ő műve a javából; prózába; novellába öntött líra.

Kétségtelen: lehet — s izgalmas vállalkozás — lírát, lírai világképet filmre vinni: a Város peremén c. kisfilm például — kelően nem elemzett — érdekes kísérlet volt ebben az irányban. De vezethet-e eredményre: egy soha meg nem írt, mert meg sem született regényt rekonstruálni; lírai hangulatképekből, valóság-elem-törédekekből egy egységes epikumot visszaállítani? Drámaivá s epikussá alakítani a lírát? Nem eredménytelen feladat ez?

Egyszóval: olyan írói világ-e a Gellérié, amelyet a szabályos realista film eszközeivel vissza lehet adni? A Vasvirág ugyanis — finomított, lassított, szimbólumokkal felruházott — realista film; s mi maradt így a Gelléri világából? Obuda házai, néhány jellemző alak, egy mosoda, s egy nagyon-nagyon elmosódott történet... azaz: az író víziójában helyüket meglett s jelentőssé vált tárgyi elemek, valóság-darabkák ismét visszakerültek eredeti közegükbe, s — cselekmény híján — azonnal elszűnültek. Nem viselik magukon — mert így nem is viselhetik — az író művészetének sajátos csillogását: sem „tündériességét”, sem indulatát, dühét, sem torzító kedvét, sem erotikáját.

Valahogy úgy vagyunk hát ewel a filmmel, mint némely műfordítással: olyan, mintha Adyt eszperantóul, Móriczot pedig németül olvasnánk;

megmarad a váz, a történet, a valóság némely eleme, de elvesz az író sajátos világa, valóságlátása. Ha külföldi nézi ezt a filmet, ilyesmire gondolhat: mértéktartó, izléses, jó rendezés, jó színészek — de miért a sablonos történet? Ilyent már láttam vagy egy tucatot! S számunkra meg különös, ahogyan Gelléri exstatikus-stilizált világa olasz—francia neorealista modorú átlagfilmmé változott át. Csak egy példa: egy vizionárius-stilizált novellát hagyhat befejezetlenül az író; de az alapjában realista filmben után s értelmetlenül hat a vég; érezte ezt a rendező is, amikor a legsablonosabb eszközzel, a — közönséget felállásra ingerlő — felülről fényképezett „elmenés”-sel toldotta meg.

Felvetődik hát a kérdés: ezt a hatalmas diszparitást író-világ és filmvilág között nem úgy kellett volna áthidalni, hogy sokkal merészebb, sokkal stilizáltabb, sokkal szaggatottabb, izgatottabb s indulatosabb filmmel adják vissza az író vízióját.

Persze: a Vasvirágnak nemcsak az a célja, hogy Gellérit bemutassa, hanem az is, hogy egy kort mutasson meg, egy tiszta, elvesző szerelmet a sötét környezetben. S itt megint másik problémába ütközünk. Tekintélyes már a száma azoknak a filmjeinknek, amelyek az elmúlt korban játszódnak; s talán már itt lenne az ideje, hogy összefoglalóan mérjük fel: mit adnak vissza a korból, jól ábrázolják-e? Itt most a kérdésnek csak egy oldalára utalnék: a Vasvirág azok közé a filmek közé tartozik, amelyek nem kiemelkedő személyek éles konfliktusában, nem is látványos-tragikus cselekményben ábrázolnak; tehát ebben is a nehezebb részt választotta. De nagyobb feladat a város ábrázolása is: falun sokkal világosabban tetten érhető a változás, a fejlődés, könnyebben ábrázolható a múlt. Budapest közelmúltja ábrázolásának is van könnyebb oldala (s filmjeink fel is használják ezt a könnyebbséget): cégtáblák, egyenruhák, régi villamosok s autók jelezhetik a múltat. De már sokkal nehezebb az emberi viszonylatok, viselkedésformák, társadalmi kapcsolatok megváltozott vol-

tát érzékeltetni; s ilyen szempontból is világos, hogy a közelmúlt ábrázolásának igazi eszköze — paradox módon — a ma ábrázolása; vagy olyan film, amely közelmúltat és jelent egyszerre, ugyanazokon az embereken keresztül ábrázol.

Persze a korábrázolás legfőbb eszköze a cselekmény, a konfliktus; s a Vasvirág cselekménye, vagy cselekményvázlata is korfestő, korjellemző. Csak az a jellegzetessége ennek a filmnek, hogy a cselekmény szinte eltűnik az atmoszféra mögött.

Igen, az atmoszféra, a jelzések, a sokatmondó színészi játék sokszor feledteti a cselekmény alapvető gyengeségét, de végeredményben pótolni nem tudja. S nem elég a megpályozó színészi játék, nem elég Törőcsik Mari finom szépsége, s beszédes szava, nem elég Avar István félszeg férfiassága s beszédes hallgatagsága, kitűnő színészeink már annyiszor kipróbált karakteralakításai. Nem, mert ha egyszer nem stilizált a film, ha egyszer alapjában szabályos-realista igényű, akkor rendezés és megvilágítás a Vasvirágban csak hangsúlyozza a lassúságot, eseménynélküliséget, s végeredményben inkább vontatottá, mint hangulatos-sá változtatja a filmet.

S — mindezek után — mit szűrünk le a Vasvirág ürügyén? Már sokszor megírták: addig nem lesz nagy filmgyártásunk, míg *kizárólag* írók regényeit, novelláit filmesítjük meg. Akkor születik meg a nagy magyar film, ha megszületik a nagy rendező-típus, aki eldobja nagy írónk munkáját és maga írja, rendezi, filmjeit, akinek látása, élettapasztalata, eszmei meggyőződése s tehetsége elegendő műalkotást terem majd. S ha megjelenik a forgatókönyv-író, aki filmben lát, filmben gondolkodik s komponál — a valóságot, a mi mai, változó, fejlődő valóságunkat elsődlegesen filmben akarja visszaadni. S akkor majd mellettük: érdekes kivrándulások, tanulságos kiegészítések lehetnek; egy nagyobb vagy kisebb írónk művének megfilmesítése, egy író világának filmbe való transzponálása.

SZABOLCSI MIKLÓS